

UOT 821(091)

SƏADƏT AĞAKIŞIYEVA***XANIMANA ƏLİBƏYLİ YARADICILIĞINDA MƏCAZLARDAN İSTİFADƏ**

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığına nəzər yetirdikdə onun şeirlərinin dilinin sadə, anlaşılıqlı olması ilə yanaşı, canlı və obrazlı olduğunu da müşahidə edirik. Sənətkar yaradıcılığında obrazlılığı təmin etmək üçün məcazın bütün imkanlarından ustalıqla istifadə etmişdir. O, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən şeirlərin forma və məzmun vəhdətini pozmadan ahəngdarlıq yaratmışdır.

Xanımana Əlibəyli şeirlərinə bəzək verən bədii təsvir vasitələrindən biri də peyzajdır. Onun yaradıcılığında elə dolğun, rəngarəng və zəngin təbiət təsvirləri uşaqları sanki, canlı bir tablo ilə qarşı-qarşıya qoyur.

Şairin poeziyasında tez-tez epitet, təşbeh, metafora, metonimiya (müqayisə və bənzətmə) kimi bədii təsvir vasitələrindən, habelə bədii sual, bədii nida, təkrir; mübaliğə, alliterasiya, assonans kimi sintaktik fiqurlardan müəyyən üslubi çalar, ahəngdarlıq, emosionallıq yaratmaq üçün ustalıqla istifadə edildiyini görürük.

Açar sözlər: *obrazlılıq, təbiət təsvirləri, bənzətmə, insan surətləri, metafora, alliterasiya.*

“Azərbaycan dili leksik cəhətdən zəngin, müxtəlif çalarlı mənə yüklü sözlərlə zəngin olduğu kimi, bu dil vasitəsi ilə kifayət qədər bədii təsvir və ifadə vasitəsi yaratmaq mümkündür. Azərbaycan dili şeir, sənət dilidir. Ahəngdardır, musiqilidir. Elə buna görə də bu dil fikri obrazlı ifadə baxımından da çox böyük imkanlara malikdir” [1, s. 65].

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığına nəzər yetirdikdə onun şeirlərinin dilinin sadə, anlaşılıqlı olması ilə yanaşı, canlı və obrazlı olduğunu da müşahidə edirik. Sənətkar yaradıcılığında obrazlılığı təmin etmək üçün məcazın bütün imkanlarından ustalıqla istifadə etmişdir. O, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən şeirlərin forma və məzmun vəhdətini pozmadan ahəngdarlıq yaratmışdır.

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığı ilə tanış olan zaman görürük ki, o, şeir və poemalarında müxtəlif insan surətləri yaratmışdır. Bu surətlərin hər biri bir – birindən canlı təsvir edilmişdir. X.Əlibəylinin istifadə etdiyi məcazlar bu surətlərin daxili aləminin açılmasına yönəldilmişdir.

Uşaq qəhrəmanlarının həm daxili aləminin, həm də zahiri görünüşünün təsviri, bütövlükdə sənətkara obrazın portretini yaratmağa imkan vermişdir. Bikə, Aycan, Gültac, Yeltay, Aytək, Novruz, Murtuz və b. qəhrəmanların bədii portretinin hərtərəfli şəkildə işləyib hazırlamışdır. X.Əlibəyli “Bikə” poemasının baş qəhrəmanı Bikənin bədii portretini elə yaratmışdır ki, sanki gözümüzün qarşısında saçları pırtlaşıq, sir-sifəti kir-pas içində, tənbel bir qız dayanır.

Xanımana Əlibəyli şeirlərinə bəzək verən bədii təsvir vasitələrindən biri də peyzajdır. Onun yaradıcılığında elə dolğun, rəngarəng və zəngin təbiət təsvirləri uşaqları sanki, canlı bir tablo ilə qarşı-qarşıya qoyur. Uşaqlar peyzaj vasitəsilə təbiətin gözəl, füsunkar mənzərəsi ilə tanış olurlar. Onlar uzaq dağlara, meşələrə getmədən quşların səsini, çayların şırıltısını, küləyin həzin səsini duya bilirlər. “Meşə həkimi” poemasından kiçik bir hissəyə nəzər yetirək:

Yel əsir narın-narın,
Gül də gülə sarılır.
Burda hər yan gül-çiçək,
Qərənfil ətir saçır.
Qanadını kəpənək
Nə gözəl bükür-açır!
Çay tərəfdən əsir meh,
Meşə sərin buz kimi... [3, s. 212]

Poemadan gətirdiyimiz nümunədən də aydın olur ki, Xanımana Əlibəyli bir-birindən gözəl peyzajlar yaradır. Bu misraları oxuyan hər bir uşaqda meşə, orada bitən güllər, çiçəklər, ağaclar haqqında fikir formalaşır. Onlar meşə ilə axıb-gedən çayın şırıltısını duyur, meşənin necə gözəl, füsunkar yer olduğunu anlaşırlar.

Şairin poeziyasında tez-tez epitet, təşbeh, metafora, metonimiya (müqayisə və bənzətmə) kimi bədii təsvir vasitələrindən, habelə bədii sual, bədii nida, təkrir, mübaligə, alliterasiya, assonans kimi sintaktik fiqurlardan müəyyən üslubi çalar, ahəngdarlıq, emosionallıq yaratmaq üçün ustalıqla istifadə edildiyini görürük.

Şeirir təsir gücünü, ahəngdarlığını artıran vasitələrdən biridə epitetdir. Epitet bədii təyindir. Bədii təsvir vasitələrindən epitet X.Əlibəyli şeirlərində kifayət qədər işlənmişdir. Uşaq şeirlərində işlədilən epitetlərin əksəriyyəti təsviri xarakter daşıyır. Bu epitetlər vasitəsilə əşya və hadisələr haqqında uşaqlarda müəyyən təsəvvür yaranır.

Kollarda bitdi tək-tək,
Qıpqırmızı çiyələk.
Dənəsi iri-iri,
Almacan var hər biri. [3, s. 164]

Epitetlər təsvir edilən əşyanın bu və ya digər xarakterik əlamətlərinin aşkara çıxarılmasında, onun qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Haqqında bəhs edilən əşyaya aydınlıq, obrazlılıq verir. Uşaq şeirlərində bədii təyin kimi elə sözlər seçilir ki, həm kiçik oxucuların yaş və anlaq səviyyələrinə uyğun olsun, həm də onları məlumatlandırсын. Xanımana Əlibəyli şeirlərində sadə və mürəkkəb epitetlərdən istifadə etmişdi. Bunlardan ikisinə diqqət yetirək:

İtiyaq buludlar,
Görəsən gedir hara?
Elə bil ovçu külək
Göylərdə çıxıb ova; [3, s. 188]
***

Bir tunc qanadlı qartal
Süzdü göylərdə bu an. [3, s. 31]

Bədii təsvir vasitələri içində ən sadə və çox işlənən məcazlardan biri də təşbehdir. Təşbehlərin əsas xüsusiyyəti əşyaların bənzədilməsi və müqayisə edilməsidir. Bədii təsvirdə müqayisə və bənzətmələr yerli-yerində olmalıdır, onu əsil sənət nümunəsi səviyyəsinə qaldırmalıdır. Uşaqlar çox zaman əşya, hərəkət və hadisələrin əlamətini, xüsusiyyətlərini müqayisə və bənzətmə yolu ilə daha yaxşı dərk edirlər. Bütün bunları nəzərə alan Xanımana Əlibəyli yaradıcılığında təşbeh və müqayisələrdən yeri gəldikcə istifadə etmişdir.

Hər şeydən əvvəl, onu demək lazım gəlir ki, təşbeh uşaq poeziyasında bir-biri ilə sıx bağlı iki xüsusiyyət daşıyır. Yəni bir tərəfdən ekspressiv funksiya daşıyaraq şərh olunan hadisələri, əşyaları şüurda bədii xüsusiyyət daşıyaraq müşahidəçilik qabiliyyətinin artmasına, dünya-görüşünün zənginləşməsinə, əşya və hadisələr arasında müxtəlif əlaqələrin, oxşarlıqların dərk olunması kimi psixi keyfiyyətlərin təkamülünə və nəhayət, təfəkkürün formalaşmasına köməklik göstərir [4, s. 126].

Qanadlarını açıb,
O çimir guya göldə.
Gah ceyran kimi qaçıb
Gəzir səhrada, çöldə. [3, s. 50]

Nümunədən də görüldüyü kimi müqayisə obyektini ilə müqayisə obrazı arasında əlaqə, bənzərlik uşaqların diqqətini cəlb edir və onların əşya haqqındakı fikirlərini konkretləşdirir.

Sənətkar şeirlərində məqamından asılı olaraq təşbehin müfəssəl, sərbəst və mükəmməl növlərini yaratmışdır. Xanımana Əlibəyli təşbeh yaradarkən oxşayır, sanki, kimi, tək və b. qoşma və modal sözlərdən istifadə etmişdir. Bir neçə nümunəyə diqqət yetirək:

Gülüm ipəyə oxşar,
Yarpağım lələklərə. [3, s. 61]

***

O sanki bir quş olur,
Miz üstə qonmuş olur. [3, s. 33]

Verilən şeir parçalarındakı bənzətmə qoşmaları vasitəsilə yaradılan təşbehlərdə müqayisə həm təsvir vasitəsi kimi çıxış etməklə yanaşı, həm də estetik funksiya daşıyır. Bənzətmələrdə həmçinin obyektin xarici səciyyəvi xüsusiyyətləri daha qabarıq şəkildə təsviri edildiyindən həmin obyekt barədə uşaqlarda əyani və obrazlı təsəvvür yaranır.

Xanımana Əlibəyli yaradıcılığında yer alan məcazlardan biri də metaforadır. Metafora epitet və təşbehlərə nisbətən az işlənmişdir. Bunun əsas səbəbi metaforaların bədii təsvir vasitəsi kimi mücərrəd olması ilə əlaqədardır. Buna baxmayaraq, X.Əlibəyli obrazlı təsəvvür yaratmaq üçün uşaqlar üçün sadə və anlaşılıq metaforalar yarada bilmişdir. Uşaqlar üçün yazılan şeirlərdə belə asan, məntiqli metaforalar şeirin təsir gücünü və emosianallığını artırır.

Evimiz durur tində,
Baxır dənizə sarı.
Lay-lay deyir göy dəniz,
Eşidirik səsini. [3, s. 48]

Bu metaforalarda baxmaq, lay-lay demək evə, dənizə yox məhz insana məxsus xüsusiyyətdir. "Keşikçilər" şeirinə də nəzər salaq:

Üstündən Haçadağın,
Mürgüləyib axdı su.
Əziz bala, yatmağın
Bil ki, yoxdur qorxusu. [3, s. 113]

Buludların səmada sıx yerləşməsinə insan yatmasına bənzədən sənətkar bu şeirdə həmçinin, insana məxsus xüsusiyyətlərin mücərrəd məfhumların üzərinə köçürülməsindən də istifadə etmişdir. İnsanın gəzməsi, hərəkəti xəyala aid edilib. Suyun sakit axması insanın yuxulmasına bənzədilib.

Xanımana Əlibəyli şeirlərində metaforik məna çalarları yaratmaqlar uşaqları dünyanı dərk etməyə, düşünməyə və sözlərin məna çalarlığını, sirlərini başa düşməyə təhrik edir. X.Əlibəyli yaradıcılığında rəmzi obrazlar, simvolik ifadə və anlayışlar uşaq şeirlərinin sənətkarlıq keyfiyyətini və bədii dəyərini artırır. Şeirləri uşaqlar üçün daha oxunaqlı və əyləncəli edir.

Ümumiyyətlə, kiçik oxucular üçün yazılmış əsərlərdə simvollardan istifadənin 2 başlıca cəhəti vardır. Birincisi, bu pedaqoji-tərbiyəvi təsir gücünə, əxlaqi-didaktik mahiyyətə malik olur. İkincisi isə, bir sıra rəmzi obraz və anlayışlar uşaqları həyatdakı bəzi əşya və hadisələrlə bağlı məlumatlandırır, onları cəmiyyət və təbiətin bir çox səciyyəvi cəhətləri ilə tanış edir [4, s. 132].

Uşaqlar üçün yazılan əsərlərdə ən çox işlənən simvolik obraz və personajlara heyvan adlarından: pələng, aslan, canavar, tülkü, çaqqal, ayı, ilan, qoyun, quzu, maral, ceyran, öküz, eşşək, qurbağa və s.; quş adlarından tərnan, bülbül, kəklik, sona, göyərçin, bayquş; həşərat ad-

larından hörümçək, əqrəb və s.; bitki adlarından qanqal, bənövşə, inciçiçəyi, qərənfil, qızılgül, çayır və s.i misal göstərə bilərik.

Başqa sənətkarlar kimi X.Əlibəyli şeirlərində də arı, qarışqa zəhmətkeşlik cırcırına tən-bəllik, günəş işıq və xeyir, bahar sevinc rəmzidir. Tülkü hiyləgərliyi, ilbiz yalançılığı, ceyran zərifliyi təmsil edir.

Bədii ədəbiyyatda bədii təsvir vasitələri (məcazlarla) yanaşı bədii ifadə vasitələrindən də geniş şəkildə istifadə olunur. Bədi təsvir vasitələrindən fonetik səviyyədə- alliterasiya, assonans, intonasiya, sintaktik səviyyədə- ritorik sual, ellipsis, təkrir və s. X.Əlibəyli əsərlərini forma və məzmun cəhətdən zənginləşdirən sənətkarlıq komponentlərindən biridir.

Uşaq şeirlərində ən çox işlənən bədii ifadə vasitələrindən biri də alliterasiyadır. Alliterasiya şeirə müəyyən ahəng, ritm qatmaqla yanaşı maraqlı, əyləncəli söz oyunu da yaradır. Həmçinin alliterasiyalar vasitəsilə uşaqlara mövcud olan nitq qüsurlarını aradan qaldırmaq mümkündür. Uşaqlar tez-tez yanılmaclar deyərək daha sürətli və səlis danışmağı öyrənirlər. Xanıman Əlibəyli uşaqlar üçün sırf yanılmac yazmasa da şeirlərində alliterasiyanın çox gözəl nümunələrini yaratmışdır.

Şırıltıyla yağır yağış.
Göylər buludları sağır,
Yağış yağır, yağış yağır.
O çəp yağış yağa-yağa,
Bir sərinlik düşər bağa. [3, s. 23]

Nümunədə “ş”, “ğ” və “y” samitlərinin təkrarıyla alliterasiya yaranmışdır. Şeir yanılmac təsiri bağışlayır.

“Bəzən sənətkarlar şeirdə şüurlu surətdə söz sırasını dəyişməklə xüsusi bir ahəngdarlığa nail olurlar. Ədəbiyyatşünaslıqda mübtəda və xəbərin yer dəyişməsi yəni xəbərin əvvəldə, mübtədanın isə sonda gəlməsi inversiya adlanır” [2, s. 43]. İversiyadan X.Əlibəyli həm şeirin qafiyə sistemində, həm də musiqililik, ritm və ahəngdarlıq yaratmaq üçün istifadə edir:

Qatar sahililə
Ötdü Xəzərin.
əlvan qanadları
içində zərin.
Uçub bir kəpənək
Girdi vaqona. [3, s. 139]

Xanımana Əlibəyli şeirlərində rast gəldiyimiz bədii ifadə vasitələrindən biri də mübaligədir. Sənətkar kiçik qəhrəmanlarının hiss və həyəcanlarını daha qabarıq şəkildə verməyə, şeirin bədii təsir gücünü artırmağa nail olmuşdur.

Uşaqlar üçün yaradılan mübaligələr bəsit görünə bilər, lakin bu çox çətin və məsuliyyətlidir. Uşaqların fantaziyaları, dərk etmə imkanları nəzərə alınmalıdır. Uşaqlar ancaq onlara zövq verən, təsəvvürlərinə uyğun gələn mübaligələri qəbul edirlər. Bu baxımdan, X.Əlibəylinin yaratdığı mübaligələr onun poeziyasına bədii gözəllik qatmışdır.

Bədii təsvir vasitələrindən biri də təzadlardır. Bədii ədəbiyyatda təzadlar iki yolla yaranır. Birincisi antonimlər vasitəsilə leksik səviyyədə, ikincisi əks fikirlər vasitəsilə sintaktik səviyyədə. X.Əlibəyli təzadın hər iki növündən həm şeirlərində, həm də poema və pyeslərində istifadə etmişdir.

Antonimlər əks mənalı sözlərdir. Bədii ədəbiyyatda təzadlı, ziddiyyətli hadisə və əşyaları

qabarıq, obrazlı bir şəkildə təsvir etmək, nəzərə çarpdırmaq məqsədilə antonimlərdən istifadə edirlər.

Kimsə durdu yolumda,
Qoymadı keçim aya.
Tullanır sağ-solumda,
Oxşayır əjdahaya. [3, s. 44]

Bəzən ədəbiyyatda müxtəlif fikirləri qarşılaşdırmaq üçün həm nəzmdə, həm nəsrədə antiteza yaratmağa ehtiyac duyulur. Sintaktik səviyyədə yaradılan təzadlar daha çox tənqidi xarakter daşıyır.

Oxşatmısan özünü
Sən lap hacıleyləyə.
Göyə dikmə gözünü,
Yıxılırsan xəndəyə. [3, s. 83]

Beləliklə, Xanımana Əlibəyli yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətləri çox əhatəli, geniş və müxtəlif çalarlıdır. Bu sənətkarın şeirlərinin, poema və pyeslərinin mövzu, ideya, məzmun, ssujet, kompozisiya elementləri, həm də dil, üslub, bədii təsvir və ifadə vasitələri əlaqədardır. X.Əlibəyli poeziyası dilinin sadəliyi, lakonikliyi, cazibədarlığı, üslubi imkanlarının geniş olması ilə seçilir. Bədii ifadə və təsvir vasitələrinin bolluğu onun əsərlərinə xüsusi rəng qatır, ovqat verir.

Şübhəsiz ki, Xanımana Əlibəylinin Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının görkəmli şairlərindən biri hesab olunması, şeirlərinin uşaqlar tərəfindən sevilməsi, şeirlərinə bəstələnən musiqilərin dillər əzbəri olması və məşhur bir şair kimi diqqəti cəlb etməsi ilk növbədə onun əsərlərinin sənətkarlıq baxımından yüksək səviyyədə olması ilə bağlıdır. Bu baxımdan X.Əlibəyli yaradıcılığı bundan sonra uşaqlar üçün yazan şairlər, yazıçılar üçün gözəl bir nümunə olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev C. Bədii ədəbiyyatın tərbiyəvi rolu // Filoloji araşdırmalar, 2004.
2. Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2008.
3. Əlibəyli X. Seçilmiş Əsərləri, 2 cildə, I cild, Bakı: Azər-press, 2008.
4. Məmmədova Ş. Uşaq ədəbiyyatı. Zahid Xəlilin uşaq poeziyasının bədii xüsusiyyətləri. Bakı, 2017.

**Gəncə Dövlət Universitetinin doktorantı
e-mail: agakishieva.s@gmail.com*

Saadat Agakishiyeva

Use of literary device in Khanimana Alibeyli's work

When we look at Khanimana Alibeyli's work we see that her poems are simple understandable. As well as vivid and figure. The poetess skillfully used all the possibilities of metaphor to ensure imagery in her work. She created harmony from the means of artistic description and expression without violating the unity of form and content of poems.

AXTARIŞLAR • RESEARCHES • ПОИСКИ

When we get acquainted with Xanimana Alibeyli's work, we see that she created various human figures in her poems. The metaphors used by Xanimana Alibeyli are aimed at revealing the inner world of these human figures. One of the means of literary device that embellish Xanimana Alibeyli's poems is scene. Such full, colorful and rich depictions of nature in her works put the children face with a vivid picture. Epithets, similes, metaphors, metonymy are used in the poetess's poetry. Syntactic figures such as artistic question, artistic exclamation, repetition, exaggerates alliteration, assonance are skillfully used to create harmony, emotionality.

Keywords: *imagery, descriptions of nature, analogy, human figures, metaphors, alliteration.*

Сеадет Агакишиева

Использование метафор в творчестве Ханымана Алибейли

Рассматривая творчество поэтессы Ханымана Алибейли можно убедиться в том, что язык ее стихов прост и ясен, а также яркий и образный. Поэтесса умело использует все возможности метафор, чтобы обеспечить образностью свои стихотворения. Она создает гармонию из средств художественного выражения, не нарушая единство формы и содержания стихов. Одним из средств художественного выражения, которое украшает стихи Алибейли, является пейзаж. Полные, красочные и богатые изображения природы в ее работах ставят детей перед живой картиной.

В поэзии поэтессы часто используются эпитеты, сравнения, метафоры, метонимия (сравнение и аналогия), а также такие синтаксические фигуры, такие как риторический вопрос, восклицание, повторение, преувеличение, аллитерация, ассонанс для создания определенного стилистического тона, гармонии, эмоциональности.

Ключевые слова: *образы, описания природы, притчи, человеческие фигуры, метафора, аллитерация.*

(Filologiya elmləri doktoru Fərman Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant: 13.04.2020

Son variant: 15.06.2020